

Početak obračuna s prošlošću: Comunisti
a Trieste. Un' Identità Difficile, Ed. Riuniti,
Roma 1983, 262 str.

MILICA KAZIN-WOHINZ

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, SFRJ

Na seminaru Komunističke partije Italije bila je godine 1981, u povodu šezdesetogodišnjice osnutka, prikazana historija komunista u Trstu od početka do danas. Nastupilo je šest predavača iz Trsta koji su svoje priloge, snabdjevene dokumentacijom, objavili u knjizi s predgovorom talijanskog komunističkog rukovodioca — sada generalnog sekretara KPI — Alessandra Natte.

Svrha seminara — autorâ knjige — bila je objektivno prikazati historijsku sliku »kakva je bila a ne kakvu bismo željeli da bi bila«, ne zato da bi opravdali partiju ili joj pribavili alibi, nego zato da bi objasnili motive za takve a ne drukčije odluke i priznali greške. Jer, kako, kažu, poricanjem mučne prošlosti, šutnjom ili poluistinama nije moguće preokrenuti stranicu tršćanske historije. Sigurno im nije stalo samo do historije (koju naposljetku prvi put pišu sami komunisti a ne, kao dosad, drugi u pravilu neskloni talijanskoj komunističkoj partiji, str. 67) nego također do početka otvorenog suočavanja svega tršćanskog stanovništva s prošlošću, do početka široke rasprave, posebno sa Savezom komunista Slovenije — dodajmo također sa Savezom komunista Hrvatske — s kojim tršćanski komunisti žele zajedničke sastanke radi zajedničkog ocjenjivanja mučnih historijskih događaja. Prema tome bi to bio prvi pokušaj trijeznog obračuna s prošlošću, s kompleksima, predrasudama, zamjerkama i optužbama, koji desetljećima uvjetuju političke i nacionalne odnose u Trstu i ometaju normalan društveno-politički razvoj. Autori su svjesni da je tim djelom učinjen tek prvi korak, dodan »skroman ali konkretan kamačak ostvarenju novoga autentičnog internacionalizma«, pa zato navješćuju podrobna istraživanja zajedno s »drugovima iz Saveza« (Saveza komunista Slovenije).

Sve to razabiremo iz uvoda, tekstova i završnoga dokumenta seminara; a o tome kako je teško dostići spomenutu svrhu govori već podnaslov knjige: komplicirani identitet.

Radovi pojedinih autora razlikuju se ne samo po predmetu obrade, po metodi i stilu pisanja, nego također po tendencijama i (ne)poznavanju

obrađivanog razdoblja, koje je ponegdje obrađivano kompleksno, a uglavnom jednostrano, opterećeno uzgrednim, čak pogrešnim podacima.

U knjizi se izrazito ističe nacionalno pitanje koje Alessandro Natta u predgovoru sintetski sažima s izvanrednim smislom za ono što je glavno, s visokim stupnjem kritičnosti, vlastitim razmišljanjem, uvjetovanim neopterećenošću i udaljenošću od tršćanske stvarnosti. Pogledajmo neka stajališta koja se, razumljivo, temelje na rezultatima drugih autora, uključujući greške. Za razdoblje između dva rata utvrđuje, bolje nego autor toga razdoblja, velik udio primorskih slovenskih komunista u pokretu. Što u to vrijeme nije prevladala komunistička načelna nacionalna politika, opravdava »oportunitetom«, jer bi borba za ostvarenje samoodređenja i otcjepljenja Slovenaca i Hrvata bila voda na mlin fašizmu (str. XI). Komunisti obiju narodnosti i talijanski komunisti zajedno stupaju u oslobodilački rat, iako imaju suprotna stajališta o nacionalnom pitanju, u čemu po Nattinom mišljenju treba tražiti krivicu za sve kasnije sporove. Ako se prihvaća tvrdnja da je godine 1945. jugoslavenska strana smatrala »problem riješen oružjem«, misli da je ta parola bila doduše nesmotrena, ali opravdana, ne samo zbog prijeratnog fašističkog uništavanja manjine, nego prije svega zbog revolucionarne perspektive koju je sadržavalo novo društveno uređenje mnogonacionalne Jugoslavije, pa se zbog toga tršćanska radnička klasa odlučila za nju. Tome je pomogla privlačnost jugoslavenskoga oslobodilačkog rata u usporedbi sa slabim talijanskim antifašizmom u Trstu; odlučan je bio dakle klasni izbor tršćanskog proletarijata, a ne »arbitražna prepotencija« osloboditelja Trsta (str. XII). Samoodređenje po njegovu mišljenju nije godine 1945. bilo izvedivo, nego najviše Togliattijeva teza o bilateralnom sporazumu između Jugoslavije i Italije, što se napokon ostvarilo Osimskim sporazumom. Osimski sporazum znači prihvaćanje činjeničnog — provizornoga — stanja, ipak znači kraj utopije i početak prijateljstva i suradnje među do tada zavađenim državama.

Posebno nas zanima Nattina ocjena najdelikatnijeg pitanja: opredjeljenja tršćanskih komunista za Rezoluciju Informbiroa. Priznaje da je to bila velika greška s teškim posljedicama i obrazlaže je povjerenjem u Sovjetski Savez, partijskom disciplinom, činjenicom da je upravo KPJ do tada podržavala djelovanje Informbiroa, dok ga je KPI kritizirala, pa su se zato i slovenski komunisti odlučili za nju, čime su spriječili raskol u tršćanskoj KP a također osnivanje neke slovenske komunističke partije na nacionalnoj osnovi. »Komunistička partija ostala je referentna točka i zadržala politički i izborni konsenzus komunista i širokih slovenskih masa, također [...] zbog svoga socijalnog i političkog opredjeljenja koje je bilo, iako djelomično obavezno, pravilno; a svakako zbog toga što je značilo najbolju garanciju za zaštitu interesa i prava nacionalne manjine.« Tome općem motivu pribraja još protivljenje vodstvu tršćanske KP, koje je u godinama 1945—1948. bilo u rukama Slovenaca, i nezadovoljstvo njegovom politikom i metodom. Ipak je, po Nattinom mišljenju, politički sukob u Trstu bio nerazmjern sa sadržajem informbiroovskog akta, »koji je bio sve drugo više nego kritika i pobijanje sveukupnih političkih stavova zbog kojih je bio okrivljavan Savez (komunista Jugoslavije) [...]».

Jer zapravo se išlo za ekskomunikacijom i isključivanjem, za brutalnom intervencijom u život nezavisne i suverene države« (str. XVI).

Ta razborita Nattina analiza ključnoga tršćanskog — i jugoslavenskog — problema, naravno, posljedica je distance, i istodobno je osuda i razumijevanje tadašnjeg stava, ali je bitna pouka, koju navodi, da je trebalo misliti vlastitom glavom, a prije svega o svemu međusobno i s drugima raspravljati, analizirati, uspoređivati načela s djelima i obratno, verificirati i korigirati vlastitu politiku. I misli da su komunisti u Trstu to sada učinili. Naposljetku tvrdi da je KP u Trstu bila i jest sposobna rješavati ključna pitanja, posebno što se tiče nacionalne manjine — prijedlozima za zakonodavstvo (str. XX) — što se tiče regionalne autonomije i vanjske politike prema Jugoslaviji. Razloge za uspjehe konzervativne »Liste za Trst« nalazi u »utjecaju historijskih ostataka političkih i socijalnih sukoba na području nacionalnog pitanja« i u dugogodišnjoj talijansko-jugoslavenskoj suprotnosti (str. XXII), ali inače konstatira ponovno jačanje KPI također u Trstu. Knjigu ocjenjuje kao »političko-historijsku refleksiju« koja može osloboditi komuniste kompleksa, predrasuda i kočnica.

Prva rasprava: *Nacionalno pitanje: Slovenci u Trstu i u Furlaniji — Julijskoj krajini iz pera je Marija Collija*. Obraduje stajališta i držanje KPI i KP Trsta prema tom pitanju, koja su nesumnjivo potpuno pozitivna; ipak neopravdano utvrđuje kontinuitet također sa socijalistima iz vremena prije prvoga svjetskog rata, iako kaže da su tada nacionalni problem rješavali isključivo »internacionalizmom«. Glavni prilog na tom putu, koji nije bio ni ravan ni lak, pripisuje za vrijeme prije prvoga svjetskog rata Pittoniju i Vivanteu, za vrijeme fašizma Griecu i Regentu, za vrijeme drugoga svjetskog rata Curielu i »ostalima« (str. 7). Čini se čudnim da ne spominje Tuma, Martelanca, Gustinčiča, ni Tomažiča, ako već iz razumljivih razloga među njima nema Kardelja.

Uz utvrđivanje potpuno pozitivne politike KPI prema nacionalnom pitanju i neposrednom povezivanju Lenjinovih načela o samoodređenju s odlukama partijskih kongresa, ne uočava odstupanje od toga u dvadesetim godinama, kad je samoodređenje uvjetovano proleterskom revolucijom (što se također vidi iz priloženog dokumenta), a ne »demokracijom i socijalizmom«, da ne spominjemo devijacije u Trstu koje su karakteristične sve do drugoga svjetskog rata. Također ne razlikuje dvostranačku opću deklaraciju KPJ—KPI iz ožujka 1933. od trostranačke iz travnja 1934, iako su obje objavljene u prilogu. Drugu deklaraciju pogrešno datira prosincem 1933 (u prilogu se ne vidi odakle je uzeta) i ne zapaža njezinu specifičnost, koja je u tome što je namijenjena najakutnijem slovenskom pitanju i predstavlja kvalitetni skok u dotadašnjoj politici triju partija. Taj događaj jednako obrađuje naredni pisac, Panizon, ne uzimajući u obzir da je u nas već mnogo što napisano o tim deklaracijama.

Iako je rekonstrukcija razvitka odnosa prema nacionalnom pitanju slabija, ipak su opći okvir, razmišljanja i stajališta o nacionalnoj problematici izvanredno pronicljivi. Zato je taj rad i sličniji političkom nego historijskom članku. Nacionalno pitanje, kaže Colli, osnovno je za svu historiju Trsta i pokrajine i drukčije je od problema ostalih jezičnih i etničkih skupina u Italiji, a još nije kako treba riješeno. Lenjinova su

načela još uvijek valjana, unatoč promijenjenim okolnostima, jer je problem nacionalne ravnopravnosti manjine istodobno problem demokracije i socijalizma. A u Trstu to danas znači da Slovenci moraju dobiti potpun »slobodni razvoj [...] na svim područjima kao državljani pojedinci i kao narodnosna grupa« (str. 11).

Tekst se prije svega temelji na općoj literaturi (Lenjin, Staljin, Boffo, Berlinguer), a u pogledu Julijske krajine na talijanskim piscima, na već prilično zastarjelim djelima Apiha i Pacora, uz još i sad valjanoga Vivantea i novijega Pallantea. Objavljeni dokumenti — neki u odlomcima — uzeti su iz štampanih djela a ne iz originala, koji su već dostupni, i neki u nas već objavljeni na talijanskom i slovenskom jeziku.

Rasprava *Piera Panizona: KPI u Trstu od osnutka do drugoga svjetskog rata* jedina je iz pera historičara i sadrži rezultate istraživanja što ih je autor obavio za svoj diplomski rad i kasnije ih produbio. Ali, na žalost, ni Panizon ne uzima u obzir noviju literaturu. Rasprava kritički i realno prikazuje karakteristične i ključne probleme razvoja KPI (ne samo u Trstu) između dvaju svjetskih ratova, i nadilazi autorovu vlastitu skromnu ocjenu da je riječ samo o »fragmentima analize koju tek još treba napisati«. U uvodnim riječima još dodaje: »s velikom skromnošću [...] objavljujem ovaj svoj prilog, za koji sam bio prinuđen izabrati (probleme) što očito još nisu raščišćeni i moraju još biti predmet diskusije« (str. 34). Podsjećajući na to upozorit ću na neke nedostatke i greške u vezi s nacionalnom partijskom politikom, slovensko-hrvatskim pokretom i slovenskim udjelom u KPI.

Kad se utvrđuje nesposobnost i sektaštvo primorskih komunista koji nisu bili kadri u dvadesetim godinama »razviti jedinstvenu politiku zaštite osnovnih prava« manjine (str. 42), trebalo bi utvrditi nije li ta »nesposobnost« također posljedica opće indiferentnosti KPI prema manjinskom pitanju. Odnos slovensko-hrvatskih narodnjačkih — po njemu »nacionalističkih« — stranaka prema fašističkom režimu ocjenjuje kao »sramotan, karkad čak smiješan spektakl« (str. 45) i, kao da se stidi te ocjene, skriva se iza leđa potpisane (autorice ovog članka — nap. prev.) i navodi njezino djelo iz 1972. godine! Ne samo da Panizon nije uzimao u obzir dio s detaljnim opisom politike narodnih stranaka i sažetkom na talijanskom jeziku (Quaderni, Rovinj, VI/1981—82), koji sam objavila poslije godine 1972, nego takvu ocjenu nije u navedenoj raspravi ni mogao pročitati. To je obrada ilegalnog slovenskog antifašizma u tridesetim godinama (u tu je svrhu Panizon nije upotrijebio) i samo se u uvodnom stavku dotiče političkog društva Edinost, riječima da »izabere put legalnog odnosa prema talijanskim vlastima [...] neprekidne legalne djelatnosti protiv težnji za odnarođivanjem i asimilacijom manjina [...] S dolaskom fašizma [...] mjere za odnarođivanje [...] probudile su [...] težnje za aktivnim otporom, također u opoziciji prema oportunističkoj politici vođa obiju slovenskih građanskih stranaka« (Quaderni II/1972, str. 385). Čija je dakle interpretacija o »sramotnoj« i »smiješnoj« politici? Inače je karakteristično da se Panizon samo u tri primjera poziva na moje radove (dostupne na talijanskom jeziku), ali na žalost pogrešno, odnosno ni te radove ne upotrebljava za onu problematiku koju uistinu obrađuju. Slično kao i gore na str. 42 navodi za politiku odnarođivanja

moju knjigu o Slovincima pod okupacijom, a uistinu o tome govori knjiga o narodnoobrambenom pokretu. Ni naznaka narodnorevolucionarne organizacije (Tigr, Borba) s tvrdnjom da je to »sektaška formacija« (str. 52) ne odgovara istini: to je opovrgao već Ivan Regent u izvještaju CK KPI godine 1928, a danas je o tome već više istraženo.

Raspravu o nacionalnom pitanju u KPI postavlja u vrijeme poslije godine 1926, tj. nakon što su bile prihvaćene teze na Lionskom kongresu, iako su te teze nastale na osnovi prethodne rasprave u redovima slovenskih komunista. Pogrešno ubraja Ivana Regenta (kao i Colli) među tvorce nacionalne politike. Kad već upotrebljava Klopčičev citat Martelančeve misli (prema *Komunistu* a ne prema originalu, koji je objavljen u Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem), mogao je razabrati Regentovo »antistajalište« o tom pitanju u dvadesetim godinama. Manje je važno pogrešno ime »Dragomir Gustinčič«, umjesto Dragotin (str. 49).

Dobro ocjenjuje razliku između gradskog tvorničkog i slovensko-hrvatskog seoskog stanovništva, gdje je komunizam bolje prodro, a također i teze slovenskih komunista iz 1927. godine, budući da nacionalno pitanje povezuju ne samo sa seljačkim, nego također s problemom drugih socijalnih slojeva manjine u povodu analize srpskoga i talijanskog imperijalizma (str. 41). Ali ne vidi da je, u usporedbi s tim stajalištem, preokret u KPI u godinama 1929—1931, nametnut od Kominterne, predstavljao nazadovanje u partijskoj nacionalnoj politici. Teze slovenskih komunista, koje vodstvo KPI nije odobrilo, na žalost nije objavio u prilogu, iako to u tekstu navješćuje. Što se tiče dviju međupartijskih deklaracija iz sredine tridesetih godina, omaška je (izjednačenje i pogrešan datum), jednako kao i u Collija; za početke kontakata između KPI i KPJ smatra »najranije godinu 1927« (str. 57), a ipak je po dokumentarnim izvorima jasno da su postojali već od godine 1924.

Važna je Panizonova ocjena akcijskog pakta između KPI i NRG*: duboka modifikacija koncepta revolucije sa humanim, nacionalnim i antifašističkim značenjem suprotno dotadašnjoj paroli o diktaturi proletarijata (str. 60); iako je u sadržaju pakta naglasak na minimalnim revindikacijama, u biti je ponovo potvrđeno načelo o pravu na samoodređenje i otcjepljenje manjine od Italije.

Tridesete su godine slabije prikazane od dvadesetih, također zbog nepotpunih istraživanja, a škrto je odmjereno i prostor udjelu slovenskih i hrvatskih komunista u KPI, osobito u posljednjim prijeratnim godinama, iako autor zapravo dosljedno upotrebljava izraz »talijanski i slovenski komunisti« (zašto ne i hrvatski?). Pojedini primjeri aktivnosti samo su iz Milja, zapostavljen je i Tržič, a deseci drugih epizoda čine mu se »manje važni« (str. 62). Pravilno zapaža porast komunističkog i antifašističkog pokreta među Slovincima uoči drugoga svjetskog rata, ali mu posvećuje samo jedan odjeljak, sažet prema podacima iz sjećanja. Zapostavljanje slovenskog udjela, osobito narodnjačkog, u antifašističkom pokretu posebno se ističe pri navođenju broja osuđenih pred izvanrednim sudom (str. 65 — podaci se ne podudaraju s onima utvrđenima u dopu-

* Narodnorevolucionarni pokret — nap. prev.

njenom izvratku iz Aula IV koji je objavljen u Trstu), odnosno sa zaključkom da su »golema većina osuđenih komunisti«. Što se tiče broja osoba, zaista je tako, međutim od dvadeset i četiri (uistinu 26) izvršene smrtne osude (»svi su bili Slovenci i Hrvati«) spomenutom je zaključnom tvrdnjom zanemarena činjenica da su prije svega bili strijeljani narodnjaci, a u toku rata partizani, pretežno članovi KPSI.

Paolo Sema obrađuje *Godine rata i otpora (1940—1945)* uz izazovnu najavu: »Ne želimo tražiti krivnju ili greške, nemamo nikomu ništa spočitavati, tražimo samo onu istinu koja je dosežna diskusijom, konfrontacijom ideja [. . .]. Nakon četrdeset godina [. . .] već možemo govoriti mirnije, bez gnjeva, uvreda, i kazati stvari — također u raspravi s drugovima iz Hrvatske i Slovenije, historičarima, političarima, partijskim rukovodiocima, militantnim partizanima — koje bismo još prije nekoliko godina morali prešutjeti, inače bi odgovor bio gnjevan, težak, oštar« (str. 67). Čiji odgovor? Drugova iz Slovenije i Hrvatske? Onih historičara koji su pisali drukčiju istinu jer »nisu uvijek skloni talijanskoj komunističkoj partiji i tršćanskom radničkom pokretu«?

Rasprava P. Seme nije cjelovit prikaz narodnooslobodilačkog pokreta u Trstu, obogaćen novim spoznajama koje je do sada trebalo prešućivati, kakav bismo naprosto morali očekivati od predavanja nepoznavaoacima te historije, nego je jednostrana i zato nepotpuna obrada najkompleksnijeg i prepletenog razdoblja drugoga svjetskog rata s mnogim poluistinama, pa i pogrešnim podacima. Jednostranost nije samo u neuvažavanju istraživačkih rezultata drugih, nego prije svega u usredotočenju na ulogu KPI u oslobodilačkom pokretu u Trstu, kao da članovi KPSI u Trstu nisu također »tršćanski komunisti«. Inače je nerazmjerno velik prostor dan općim svjetskim vojnim i političkim događajima koji nemaju neposredne veze s tršćanskim komunizmom. Pri tom je snažna tendencija da se osuđuju ponašanje i vojni ciljevi zapadnih demokracija, a veliča uloga Sovjetskog Saveza. Evo ovako on razmišlja: zapadne velesile u početku rata nisu vidjele glavnu opasnost u osovini Rim-Berlin, jer im je najveću opasnost značio komunizam. Ali je istodobno njemačko-sovjetski pakt spomenut samo u vezi s njemačkom (samo njemačkom!) okupacijom istočnih teritorija, i čitava je ocjena reducirana na rečenicu: »un patto molto discusso« (str. 69); dalje, da zapadne velesile »sa slabo prikrivenim zadovoljstvom« gledaju mogućnost njemačke pobjede nad SSSR, a francuska se vladajuća klasa više boji obnove Narodnog fronta nego njemačke okupacije (str. 70—71); savezničke pobjede ulijevaju sve veće povjerenje u SSSR od kojega je ovisan ishod rata, saveznička namjera iskrcavanja u Istri prikazana je kao »nož u trbuh Crvenoj armiji« (str. 86).

Dok Panizon dobro prikazuje pad organiziranosti među talijanskim komunistima poslije godine 1938, Sema zaključuje prema oprostajnom pismu Pinka Tomažiča da je komunista bilo i po tvornicama, da su djelovali i povezivali se, te »formirali jače i odvažnije organizacije nego prije« (str. 74), što su prekinula mnoga hapšenja antifašista godine 1940. Ne čini mu se potrebnim spomenuti da je riječ o slovenskim organizacijama, komunističkim i narodnjačkim, namjerno previđa da su među uhapšenima samo trojica talijanske narodnosti uz tri stotine Slovenaca,

i da sudski proces godine 1941. nije bio protiv »Tomažiča i njegovih drugova« nego da su među osuđenima bile dvije trećine narodnjaka; i akcije s listićima u povodu procesa, za kojima su slijedila nova hapšenja, provela je OF a ne talijanski komunisti. Ukratko, čini se da autor želi što više antifašizma u Julijskoj krajini gurnuti pod šešir KPI, i već u uvodnim riječima najavljuje da u tom smjeru treba produbiti istraživanja.

Međutim, dok kronološki navodi svjetske događaje, posve malo govori o počecima i razvoju narodnooslobodilačkog pokreta u Trstu i Slovenskom primorju, nešto više pažnje posvećuje događajima u Jugoslaviji i pri tom pogrešno govori o OF kao »jugoslavenskoj« organizaciji, osnivanje AVNOJ-a pogrešno datira godinom 1941. Do pada Italije NOP-u je posvećeno samo nekoliko rečenica s općim podacima, uz priznanje kako je tada KPI bila preslaba da bi bila dorasla situaciji. Kakvoj situaciji? Onoj koju je u Trstu stvorila OF? U popisima aktivista i žrtava nalazimo vrlo malo slovenskih imena, primjeri junaštva su iz Milja, opisi se oslanjaju i na vlastita sjećanja. Ali su se, po mišljenju autora, nakon pada Italije »KPI i radnička klasa odlučili za oružanu borbu« i organizirali prve partizanske jedinice (str. 78). Prema tome, prije toga partizana nije bilo? Nitko nije organizirao oružanu borbu u Slovenskom primorju?

Za vrijeme do oslobođenja NOP je obrađivan prije svega ili isključivo u kontekstu sukoba između KPSI—KPJ i KPI. Budući da su u tom dijelu navedene smjele ali problematične tvrdnje — o kojima bi trebalo diskutirati — zaključujemo da su to one »nove istine« o kojima je još donedavno trebalo šutjeti. Predstavniku KPI pri Pokrajinskom komitetu KPSI Vittoriju spočitava da je širio pismo »u ime CK KPI« koje da je bilo prijevod slovenskog teksta i sadržavalo »jugoslavenske stavove« suprotne stavovima KPI, što implicitno znači da ga je diktirala KPSI (str. 90). Zaključuje to prema Pallanteu, a da pismo nije objavio u prilogu zajedno s ostalim dokumentima. Bit sporova nalazi u pitanju nadležnosti organiziranja partijskih, vojnih i masovnih organizacija, što je sebi već godine 1943. prema njemu prisvojila KPSI (također u tvornicama, mimo KPI), ali prije svega u »jedostranoj« odluci AVNOJ-a o državnoj pripadnosti Slovenskog primorja s Trstom i Istre. Sva djelatnost i propaganda po mišljenju Seme podređeni su jugoslavenskim zahtjevima o aneksiji (str. 83), a isto tako i samovoljno preimenovanje dogovorene »Fratellanza operaia« u Delavska enotnost — »Unità operaia« — u funkciji je toga cilja (str. 83).

Kad citira Kardeljev odgovor Togliattiju o jugoslavenskim teritorijalnim zahtjevima, koji glasi da narodna vlast — KPJ — ne može zahtijevati manje nego što zahtijeva jugoslavenska izbjeglička vlada, autor tvrdi da ni godine 1924, ni 1929, ni 1934. jugoslavenska vlada nije postavljala teritorijalne zahtjeve: »nema ni jednoga dokumenta o tome« (str. 81). Pitam se po kakvoj logici navodi te godine — ako i ne uzmemo u obzir godine »izbjegličke vlade« koje navodi Kardelj? Osim godine 1924 (talijansko-jugoslavenski ugovor o prijateljstvu) navedene godine nemaju nikakve veze s pregovorima među državama, ali nisu spomenuti poslijeratni mirovni pregovori (1919—1920), kad je borba za granicu

bila vrlo žestoka i kad je Jugoslavija, pod pritiskom, pristala na Rapallski ugovor. Vrlo je problematična hipoteza da je važna odluka o priključenju Julijske krajine Jugoslaviji početak sporova između KPJ i KPSS (str. 81), što Sema zaključuje iz brzojava 1944, u kojem Dimitrov (uistinu je potpisan Djed — tj. Kominternu) osuđuje sukobe između slovenskih i talijanskih partizana zbog teritorijalnih pitanja (nap. dok. na str. 100).

Kad se u jesen 1944. KPI u Trstu odvojila od CLN* i »podredila se« KPSI, kaže Sema, to nisu odobravalni ni svi slovenski komunisti, o čemu svjedoče poslijeratni događaji i to: uskoro njihova potpuna suglasnost s protujugoslavenskom Rezolucijom Informbiroa te rezultati izbora godine 1949 (str. 90). Zar je zaista moguće izvlačiti takve vratolomne zaključke istodobno kad se iz teksta ne vide odnosi snaga, sposobnosti, mogućnosti između dvaju pokreta otpora! Natta je u predgovoru više zaključio o onome što Sema nije rekao.

Za razliku od predašnjih »komunističkih« historija — Vidalijevih — koje govore o jugoslavenskoj »okupaciji« Trsta, ovdje srećemo prvi put konstataciju da je riječ o »oslobođenju«, ali s napomenom da su pri tom bile isključene »partizanske jedinice koje su nastale u pokrajini« (str. 91), što zaista vrijedi za talijansku diviziju Garibaldi-Natisone, ali ne i za ostale divizije IX korpusa koji Sema spominje u sastavu IV jugoslavenske armije.

Zanimljiva je njegova tvrdnja da se o Hrvatima u Trstu nikada ne govori kao o posebnoj narodnosnoj grupi, i Semin zahtjev da se to ispravi. Očito je riječ o onima koji su poslije drugoga svjetskog rata emigrirali iz Istre, ali to po mojem mišljenju ne isključuje Semin prijedlog. U zaključku, kao komunist preuzima svu krivnju za grijehe učinjene u prošlosti, jer se osjeća nasljednikom »isto tako Frausina i Kolarica kao i Babiča, Štoke i Kraighera«. Kad kaže kako je teško govoriti o tim »groznim« stvarima koje su sastavni dio »našega života, naših obitelji, naših formacija«, izražava vjerovanje da će se, osobito mladi, lako otarasiti problema, samo ako ih ne bude strah da to učine. »To ne znači bilo kakvu likvidaciju, to ne znači rasuđivati o zaslugama ili o krivnji bilo koga, jer historija je historija« (str. 92). Mislim da će istraživači NOB-a s obiju strana granice biti sposobni podrobnije provjeriti i pošteno ocijeniti »prošle« i »sadašnje historijske istine«, što možemo samo željeti.

U prilogu je objavljeno više dokumenata talijanskog izvora, na žalost ne doznajemo gdje su pohranjeni, kome su namijenjeni, ali bi svakako tu trebalo da se nađe i neki dokument slovenskoga ili jugoslavenskog izvora. Druge izvore i literaturu koja bi poslužila problematičnoj raspravi, osim u tri primjera, autor ne navodi.

Na manje nas temeljito razmišljanje potiče čitanje naredne rasprave: *Claudio Tonel, Duga odvojenost od KPI (1945—1975): oslobođenje, suprotnosti zbog teritorijalnosti, Kominform, povratak Italije u Trst*, ne zato što bi to predavanje bilo manje zanimljivo, nego isključivo zato što je to — i naredno razdoblje u nas — još neproučeno. Riječ je o razdob-

* Comitato di liberazione nazionale — nap. prev.

lju od dvanaest godina, kad je tršćanska partija autonomna, o »dramatičnom, odlučnom, teškom« razdoblju, »koje je duboko obilježilo sve koji su ga doživjeli, i koje se uvelike ucijepilo u svijest i kulturu Trsta, u odnose među političkim i socijalnim snagama do današnjih dana« (str. 111). Slično kao Sema ubraja među osloboditelje Trsta prije svega »ustanak Delavske enotnosti i grupa CLN«, dok IV jugoslavenskoj armiji pripisuje samo »sudjelovanje«, iako »odlučno« (str. 113).

Već je početak toga razdoblja, četrdeset dana jugoslavenske uprave, po autorovu mišljenju, postavio barijeru između osloboditelja Trsta i stanovništva talijanske narodnosti. Riječ je o trima teškim greškama, koje ukazuju na političku »sljepoću« partizanske vlasti: sprečavanje prisutnosti talijanskih jedinica pri oslobodjenju Trsta, s tendencijom »političkog presedana«, što Tonel ocjenjuje kao »tešku sljepoću svakako štetnu za odnose s talijanskim stanovništvom« (str. 117); zabrana crvene zastave — dopuštene su bile samo jugoslavenske narodne i talijanske sa zvijezdom — koja je izazvala duboku traumu u mnogih Tršćana (str. 114) i zloglasne »fojbe« koje su progutale stotine »fašista i kolaboracionista, talijanskih i slovenskih, ali i samo Talijana«, i koje predstavljaju »nepredvidivo nazadovanje odnosa između onih koji su zahtijevali Italiju u Trstu i jugoslavenskih partizanskih snaga i između njih i nas« (str. 114). Taj događaj, koji jugoslavenska historiografija još nije obradila, a neprestano je na dnevnom redu talijanskih nacionalističkih snaga, Tonel ocjenjuje kao akciju odmazde za nacističke masakre, kao tragediju koju nije bilo moguće izbjeći, ali otklanja suodgovornost tršćanske partije koju talijanska javnost izražava u optužbi da su za nju krivi »Tito i mi 'slavo-komunisti' u Trstu« (str. 115). To znači da se današnja tršćanska partija retrospektivno distancira od jugoslavenske, iako je tada bila njezin sastavni dio i prema tome dio NOB-a; ali svakako znači razdvajanje između talijanskog i slovenskog dijela odnosno vodstva partije, bez obzira na to koliko je bila ili nije suodgovorna za određeno ponašanje organa narodne vlasti.

Međutim, kad opisuje manifestacije veselja tršćanskog stanovništva pri odlasku Titovih partizana (str. 117), očekivali bismo da bar spomene i one demonstracije žalosti koje je priredilo stanovništvo okolice: poznat je primjer kraške omladine koja je pokušala živom barikadom spriječiti odlazak jugoslavenskih tenkova preko Sežane.

U povodu toga poglavlja, koje autor završava lijepim dočekom savezničkih četa »s manifestacijom za talijanstvo Trsta«, nameće se usporedba s oslobođanjem — okupacijom — istoga Trsta i Julijske krajine godine 1918. Talijanska vojska, koju su talijanski socijalisti pozdravili kao osloboditeljicu, okupirala je taj teritorij po »zakonu osvajanja« (partizanska vojska pozivala bi se na »pobjedu oružjem«), zabranila je slovenske narodne zastave (ali ne crvene), slijedilo je dvogodišnje policijsko proganjanje svega što miriše na slovenstvo; sile Antante izgnale su čete savezničke Srbije iz Rijeke i odrekle se zaposjedanja teritorija koji su tajno dodijelili Italiji. Nameće nam se još i druga usporedba, i to između politike KPI prije drugoga svjetskog rata i politike poslije godine 1945. Dok je u prošlosti KPI planirala nezavisnu slovensko-hrvatsku republiku u sastavu Balkanske federacije radničko-seljačkih republika ili so-

cialističke Italije, sada se usprotivila odluci AVNOJ-a i Pokrajinskog komiteta KP Julijske krajine o priključenju toga teritorija i nezavisne tršćanske republike socijalističkoj Jugoslaviji. Za priključenje je bio sav tršćanski proletarijat s pozicija »klasnog izbora«. Ako je KPI prije rata računala da će u Italiji prije izbiti socijalistička revolucija nego u Jugoslaviji, uistinu se dogodilo suprotno, i »klasni izbor« bio je potpuno u skladu s njezinom prijeratnom politikom. Tonel zapaža tu činjenicu, ali više s gledišta opravdavanja tršćanskog proletarijata što se suprotstavio novoj liniji centralnog vodstva KPI.

Titovu izjavu Togliattiju, iz studenoga 1946, da je »spreman pristati na pripadnost Trsta Italiji [...] ako bi Italija bila spremna prepustiti Jugoslaviji Goricu koja je [...] u većini slovenska« (str. 124), doista bi trebalo proučiti jer se na mirovnoj konferenciji jugoslavenska delegacija uporno borila za Trst.

Rezoluciju Informbiroa Tonel osuđuje navodeći zakašnjele Vidalijeve ocjene, ali ipak tvrdi da su je »tršćanski komunisti prihvatili s olakšanjem kao istinsko oslobođenje«, da su se lako oprli slovenskom dijelu vodstva KP Trsta koje je navodno bilo staljinističko jednako kao i sve komunističke partije toga doba. »Mislim da smo pravilno postupili kad smo se oprli lokalnom vodstvu partije, jednako kao što je pravilno postupio Tito kad se opro Staljinu« (str. 129). Treba li to da znači da talijanski dio vodstva s Vidalijem i tršćanski komunisti ipak nisu bili staljinisti? Tu implicitnu aluziju Tonel ublažuje navođenjem »nekih glasina«, tobože da je prilaženje velike većine talijanskih i slovenskih komunista Rezoluciji značilo »protustaljinistički otpor staljinista«, istodobno kad je glavni motiv za suglasnost s Rezolucijom bila partijska disciplina i vjernost SSSR-u! Veći dio daljnjih događaja i stajališta tršćanske partije prikazuje citatima iz dokumenata, govora, rezolucija, odluka — među kojima nema slovenskih. Pokušava biti vjeran i korektan kroničar sa što manje vlastitih ocjena, ali ipak s nekim reminiscencijama. Iako pokušava ostati nepristran, jedva spominje »sukobe« koji su slijedili nakon Rezolucije između »kominformovaca i titovaca«, premda je uistinu bila riječ o teškim, čak fizičkim napadima prvih na druge, u obliku pravih kaznenih ekspedicija. Ipak navodi napade projugoslavenske strane, uz pomoć graničnih agenata OZNE, na rukovodne slovenske komuniste (Bernetičeva, Šiškovič, Škerl, Pirc), s prijetnjama smrti i optužbama da su »izdajnici domovine«. Ali su po autorovu mišljenju upravo ti s ostalim slovenskim komunistima dokazali »najvišu internacionalističku svijest kad su se [...] bezrezervno pridružili rezoluciji Kominforma i energično istupili protiv vlastite majke-domovine« (str. 132). No ništa konkretno ne doznajemo o posljedicama razdora koji je rascijepio na dva dijela i sve slovenske kulturne masovne organizacije i uistinu više razrušio kulturno-političku zgradu tršćanskih Slovenaca, s mukama građenu desetljećima, nego što je to uspjelo fašističkom režimu. Također, pri nabranjanju glavnih problema toga doba navodi samo: fašizam, nacionalna manjina (s gledišta komunističke politike o pravima), jedinstvo radničke klase, a ispušta odnos prema Jugoslaviji i prema Tršćanima — komunistima i nekomunistima — sklonim jugoslavenskoj politici, odnos koji je, kako se vidi, uistinu ključan. Prava nacionalne manjine implicitno su tretirana prije svega s gledišta

jedinstva radničkog pokreta, kao poremećaj koji treba što prije ukloniti. Među događajima ne nalazimo ni pozive slovenskih komunista u KP Trsta na što bržu normalizaciju odnosa s Jugoslavijom — sa SKJ — nakon što je godine 1955. Hruščov već izgadio spor, ali je tršćanska partija, slijedeći Vidalijevo stajalište (objavljeno u članku Colpo di bora), ustrajala na neprijateljstvu još punih šest godina. Evo ovako piše Vidali: »Svi znaju da su naša partija i svi demokratski Trščani, Talijani i Slovenci, manifestirali svoju zahvalnost Rezoluciji Informbiroa [...] Sličan dokument o osnovnoj liniji godinama se pisao u mislima svih nas, na osnovi iskustava, na osnovi onoga što smo vidjeli i slušali, onoga što je počelo i što smo bili prinuđeni početi [...] Zato mi ne možemo izraziti solidarnost s Hruščovljevom deklaracijom [...]« (str. 142). Tek je godine 1962. delegacija KP Trsta stigla u »Canossu«, i tada je bilo dogovoreno sa Savezom komunista Slovenije »da će se obostrane samokritike odgoditi za kasnije vrijeme« (str. 142), što bi trebalo da počne sada s ovom knjigom.

Među objavljenim su dokumentima uz rezoluciju KP Trsta također Rezolucija IB i odgovor KPJ, što je u knjizi jedini primjer objavljivanja dokumenata iz jugoslavenskog izvora.

Fausto Monfalcon obrađuje Istru 1943—1945, od oslobodilačkog rata do egzodusa (očito bi umjesto godine 1945. trebalo staviti 1954). Devet stranica posvetio je razdoblju NOB-a, uz ogradu da ne piše historiju, dvadeset stranica poslijeratnom razdoblju, otkako je Istra pod jugoslavenskom upravom, i od 1947, osim zone B STT, u socijalističkoj Jugoslaviji. U uvodnom dijelu prije svega dokazuje da je, drukčije nego u ostalim pokrajinama — u Italiji i Jugoslaviji — NOB koncentriran na priključenje Istre budućoj Jugoslaviji, i na tome zajedničkom nazivniku da su se okupili KP Hrvatske, hrvatsko-slovenski narodnjaci i klerikalci. Prema Drndićevoj knjizi (*Oružje i sloboda Istre*) zaključuje da su pripadnici »Tiger in Tob« (očito tršćanska organizacija Borba) teško pristupili NOB-u, jer je bio komunistički, što mu se čini simptomatičnim za raspoloženje »politički najosposobljenijih istarskih Hrvata« (str. 196—197). Znači li to da među istarskim Hrvatima nije ni bilo prijeratnih komunista? Još kompliciraniji i teži čini mu se problem suradnje KPI u Istri s NOB-om, jer su je remetile odluke AVNOJ-a, koje po autorovu mišljenju nisu bile u skladu s tripartitnom izjavom iz 1934. Za članove KPI bila je po njegovu mišljenju primarna antifašistička borba, u kojoj bi nacionalno pitanje bilo samo jedna komponenta, a pitanje teritorijalnog razgraničenja samo načelo (str. 198). »Oštra i drastična« jednostrana odluka AVNOJ-a (i prije toga istarskih organa NOP-a) o priključenju Slovenskog primorja i Istre Jugoslaviji, »koja u tim godinama nije još postojala« (str. 198), po autorovu je mišljenju odvratila velik dio talijanskog stanovništva od NOB-a i predstavljala polazište za kasniji egzodus. Drndićevu optužbu tih masa, koje Monfalcon ocjenjuje jednako brojnim kao hrvatske, da su tobože prožete fašizmom i rasnom superiornošću i zato suodgovorne za odnarođivanje, proglašava »iznevjerivanjem historije«, jer su »krive« samo za nesuglasnost sa spomenutim odlukama (str. 202). Ali inače dokazuje da su talijanski komunisti i radnička klasa bili više za NOB nego što misle talijanski tršćanski historičari (*Storia di*

un esodo). U tom poglavlju Monfalcon uglavnom polemizira s dvjema krajnostima u historijskoj publicistici: jugoslavenskom i talijanskom; za njega su obje jednako nacionalističke, i ne pokušava razumjeti onu stranu koja je ispravila nepravde za razliku od one koja je težila održanju hegemonije. Ipak je njegovo razmišljanje u tom pogledu prilično uvjerljivo.

Ako je NOB, tada kad su talijanski komunisti svjesno u njegovu sastavu, pozitivno prikazan (unatoč njegovu pitanju nije li bio stvoren pogrešni »shematizam i sektaštvo«), poslijeratna je jugoslavenska uprava u Istri prikazana kao krajuje loša, jer se udaljila od mentaliteta NOB-a i internacionalizma (str. 217); čime je stvorila nepremostiv jaz sa širom istarskom talijanskom ali i hrvatsko-slovenskom javnošću. Gubitak simpatija masa zbog različitih mjera, među ostalim izborne prinude, po autorovu je mišljenju logično izazvao nasilje i nasilnu promjenu etničke strukture teritorija. Autor je osobito kritičan prema svemu što čini jugoslavenska uprava ne samo u zoni B STT (koja je sastavni dio »tršćanskog« teritorija), nego i u onom dijelu koji je poslije godine 1947. pripojen Jugoslaviji. Navodi primjere nasilja koja po metodama podsjećaju na teror (str. 211) i produbljuju u ljudima strah i protivljenje, što zbog nedostatka istraživanja i po našim izvorima ne možemo provjeriti. Zbog Kominforma nastala je još druga fronta protivnika Jugoslavije, i to fronta talijanskih komunista i radnika koji se solidariziraju s optužbom protiv Jugoslavije iz istih razloga kao i tršćanski komunisti, ali ipak osim podataka iz Izole i podataka o zabrani širenja tršćanskog glasila *Il Lavoratore* u tekstu ne nalazimo konkretnih podataka. »Otvaranje nove fronte neslaganja [...] uz nacionalističku reduciralo je masovnu bazu (ostvarenu u toku oslobodilačke borbe) na kojoj bi se morala temeljiti narodna vlast [...] U toj je situaciji povratak na stare sisteme političke kontrole postao gotovo neminovno opredjeljenje« (str. 214).

Konačan učinak te represivne politike bilo je masovno iseljenje — egzodus — Talijana, ali i hrvatskih obitelji koje autor prema »Titovim podacima« procjenjuje na oko 300.000 osoba (str. 220), a da ne kaže gdje je godine 1972. Tito naveo taj broj. Istodobno je na str. 208 podatak o broju ljudi iz godine 1945, prema kojem je u Istri (bez slovenskog i riječkog teritorija) bilo 236.000 Hrvata i 93.000 Talijana. Prema tome je u Istri ostalo samo 29.000 autohtonih Istrana? Bez obzira na to što nije poznat broj iseljenika, autorovo je navođenje »autoritativnog« izvora providno tendenciozno, jer drugi talijanski istraživači istarske poslijeratne historije (Storia di un esodo) govore o 190.000 a najviše 201.000 izbjeglica.

Crvena je nit Monfalconova raspravljanja, koje se čini novim i zanimljivim ali ne nadilazi spomenutu knjigu o egzodusu, postavljanje na prvo mjesto klasnog pitanja, kojemu bi nacionalno pitanje moralo ostati podređeno, što da je bila i prijeratna linija KPI i KPJ. Ali se istodobno iz Cillijeve i Panizonove rasprave vidi da je KPI, bar u tridesetim godinama, u politici prema Julijskoj krajini zastupala suprotno stajalište.

Iako Monfalcon često pokušava razumjeti jugoslavensku stranu u analogiji s onim što je počinio fašizam u zoni A STT, ne možemo se čitajući orestiti dojma da nastupa u ulozi zagovornika talijanskog stanovništva

u Istri. Još jače nego u spomenutih autora ističe se nekakva diferencijacija između talijanskog stanovništva i ostalih, među koje ovaj put pripadaju i istarski talijanski komunisti. Obrađuje upravno-politički razvoj Istre u godinama 1945—1955, a ne historiju komunista, što je svrha knjige. Ali inače ništa ne smeta izdavaču što u toj raspravi-predavanju nije riječ o »komunistima u Trstu«, nego najviše o komunistima u Jugoslaviji, dok istodobno knjiga ne sadrži tršćanski i gorički (u Italiji) komunistički pokret. Ili je možda bio cilj kroz tu prizmu ukazati na onaj staljinizam kojemu su se tršćanski komunisti usprotivili?

Rad *Stojana Spetiča, Dugo trajanje teške privremenosti (1957—1978)* najbliži je svestranom sintetskom pregledu s ravnomjernom obradom političke, ekonomske i kulturne problematike u Trstu s gledišta držanja KP koja je sada u sastavu KPI. Za to razdoblje ne raspoložemo historijskim istraživanjima, pa zato ni usporedbe sa Spetičevim zaključcima nisu moguće. Autor samokritički napominje da su analize i sudovi osobni, i zato podvrgnuti »dubljem razmišljanju drugova« (str. 236).

Za šezdesete godine tvrdi da se prilike u KP u Trstu normaliziraju, pa se napokon može posvetiti prije svega gospodarskoj i socijalnoj problematici Trsta (str. 228), ali i borbi za nacionalna prava slovenske manjine (str. 232). Na normalizaciju — smirenje — utjecala su prije svega dva događaja, kojima je završeno uzburkano doba postinformbiroovskih sukoba: u proljeće 1962. velika većina tršćanskih komunista prihvatila je prijedlog o odlasku delegacije s Vidalijem u Ljubljanu; ta je delegacija popravila odnose sa Savezom komunista Slovenije — Savezom komunista Jugoslavije, a istodobno se razila ona Nezavisna socijalistička unija koju su poslije raskola osnovali Jugoslaviji vjerni komunisti.

Kao važno treba spomenuti »samo naoko marginalan« događaj, koji je gotovo doveo do novoga sukoba sa Savezom komunista Slovenije, i koji pokazuje da bojna koplja još nisu bila konačno bačena u trnje. Godine 1972. izašla je Vidalijeva knjiga o XX kongresu KPSS, koju je ljubljanski *Komunist* (prosinac 1972) ocijenio kao »rehabilitaciju opredjeljenja za staljinizam«. Tršćanski su komunisti taj sud uzeli za službeno stajalište Saveza komunista Slovenije i raspravljali o njemu na kongresu, a da nisu zauzeli stav prema Vidalijevim tezama. Ta činjenica potakla je u dijelu jugoslavenskih časopisa obradu tršćanskog kongresa »u neprihvatljivom tonu [...] s eksplicitnim pozivima članovima kongresa neka se 'oslobode Vidalija i Tonela' i neka svrše sa staljinistima« (str. 243). Incident nije pomutio dobre odnose sa Savezom komunista Slovenije između ostalog i zaslugom optuženoga Tonela, i Spetič je više nego uvjeren da će »jasnoća i bratska iskrenost pridonijeti razrješenju zamršenih historijskih čvorova [...] koje je susret godine 1962. odgodio za kasnije vrijeme«, odnosno, da je već nastupio taj trenutak, o čemu svjedoče »i pobude planirane s jugoslavenskim drugovima, i interne rasprave naših sekcija«, kako se ispoljavaju na seminaru posvećenom historiji komunista u Trstu (str. 244). Završava Osimskim sporazumom i prilaže inkriminirani članak s Tanelovim odgovorom i rezoluciju VI kongresa iz godine 1975.

Opće zaključke i dojmove koji su mi se radali pri čitanju knjige mogla bih evo ovako sažeti:

1. Osim u jednom primjeru tekstove su pisali glavni sudionici historijskog događanja, dakle nehistoričari. Zbog toga je namjera samokritike, raščišćavanja u vlastitom krugu, pozitivna ali istodobno manje uvjerljiva. Događaji su često opisani na osnovi vlastitih sjećanja, s izrazima osobnih osjećaja i stajališta kakva su bila u toku samih zbivanja ili kakva su danas. Slaba je dakle vremenska i osobna distanciranost. Smeta također način izražavanja koji je patetičan, često bombastičan i na nekim mjestima zvuči više militantno-aktivistički-propagandistički nego naučno trijezno.
2. Autori nedostatno navode izvore, ranija djela, istraživanja drugih, u prvom redu historičara, a iz citiranih izvora razabiremo da su upotrebljavali prije svega ili isključivo izvore talijanskoga komunističkog porijekla, što ne odgovara metodi kritičkog prosuđivanja sve dokumentacije i literature koja je na raspolaganju. Ne samo da ne uzimaju u obzir istraživačke rezultate jugoslavenskih historičara (i političara), koji su zbog nepoznavanja jezika teško upotrebljivi, nego oskudno upotrebljavaju i djela talijanskih tršćanskih historičara koja na nekim mjestima bitno nadilaze ovdašnje obrade. Iako dakle djelo ima historijske crte, ne možemo ga držati za historiju u pravom smislu riječi.
3. Dok u knjizi ne nedostaje evropskih i svjetskih događaja, a i općih teoretskih razmišljanja, slabo je prikazana opća politička, ekonomska, kulturna situacija u kojoj djeluju tršćanski komunisti (izuzetak je Spetič), bez obzira na to što na ograničenom prostoru uistinu nije moguće sve reći.
4. U cijelom se djelu izrazito ističe nacionalno pitanje, ili, bolje, odnos KP Trsta i KPI prema pitanju slovenske (i hrvatske) manjine s crvenom linijom kontinuirane dosljedne i odvažne obrane nacionalnih prava i ravnopravnosti manjina. Međutim, po njihovu mišljenju tu crvenu liniju — načela — prekidaju i remete samo granična pitanja — jugoslavenske teritorijalne pretenzije, ali ne i nerazumijevanje ili ponekad tek uzgredno raspravljavanje manjinskog pitanja od tršćanskih komunističara. Raspravljavanje o nacionalnom pitanju istupa (čini se) kao da je bilo (i jest) za komunističku partiju najčešće nužno zlo, koje treba riješiti da bude osigurano jedinstvo radničke klase, masa, i moć komunističara u Trstu.
5. Iako je izraz »talijanski i slovenski komunisti« dosljedno upotrebljavan, uistinu se govori samo o talijanskim komunistima (događaji, imena, žrtve), kao da su drugi nekakav doduše ravnopravan privjesak, ali ne i jednako aktivan ili čak aktivniji dio zajedničkog tijela. Također se dovoljno ne vidi da je slovensko pitanje istodobno i pitanje slovenskih komunističara u KPI a ne izvan njih. Slovenski su komunističari došli do izražaja u trenutku kad su u povodu Informbiroa očito pretegli vagu u korist protujugoslavenske politike, a ne i kad pokušavaju promijeniti tu politiku.
6. U kontekstu je možda nehotice (ili iz neznanja?) ostvarena neka diferencijacija između »mi« i »oni«, pri čemu su ti drugi NOB, »titovci«, Savez komunističara Slovenije, jugoslavenska uprava. Ambicija: raščistiti s prošlošću, okrenuti stranicu historije bez tužitelja i tuženih, dakle, nije potpuno ostvarena. Inače ne nedostaje kritike vlastite partije, ali više u obliku opravdanja i alibija i, što je još gore, ti su alibiji po pravilu u

greškama »onih drugih«. A kada su talijanski komunisti u Trstu sastavni dio te »druge strane« (NOB, doba autonomne KP), ipak se distanciraju od vodstva (slovenskoga, hrvatskog), odnosno od one politike jedinstvene partije koju sada proglašavaju pogrešnom. Ali je vrlo slabo opravdano ili argumentirano ponašanje te »druge strane«, kojoj su pripisani mnogi pro-mašaji i krivnja za štetu prouzročenu (Talijanima), za čime po pravilu slijedi pouka kako se ne bi smjela ponašati. To se prije svega tiče Komunističke partije — Saveza — Slovenije ali i Hrvatske, što znači Saveza komunista Jugoslavije. Cijelo je djelo u biti izazov tom Savezu sa željom da se povede dijalog u pravcu međusobnog izgladivanja historijskih suprotnosti i reinterpreteraju sudovi i jedne i druge strane.

Ako u ovom opsežnom razmišljanju upozoravam uglavnom na problematične točke i one upadljive primjere koji se živo tiču naše slovenske i hrvatske historijske prošlosti, to ne znači da knjiga ne sadrži i dobrih, zanimljivih, novih i objektivnih prikaza. Ali je prije svega hvalevrijedna činjenica — namjera javnoga obračuna s vlastitom prošlošću, što ne nalazimo baš lako u drugih političkih snaga.

Ispravak:

Tehničkom greškom izostavljena je u tekstu V. Krestića, Neprihvatljive ocene o Srbima Vojne krajine, objavljenom u broju 3 ČSP-a za 1983. godinu, na str. 119 zvjezdica iznad oznake Pregledni članak, te rečenica ispod teksta: »Urednički odbor kategorizirao je rad tako, iako ima značajke izvornoga znanstvenog članka.«

Ispričavamo se autoru i čitaocima.